

Інна Любченко

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Сучасний етап розвитку освіти в Україні відображає зміни в соціально-економічному та політичному житті. Основні напрямки розвитку освіти, що визначені «Державною національною програмою «Освіта» Україна XXI століття» (1994 рік), Конституцією України, Законом України «Про освіту» (1996 рік), «Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті» (2002 рік), Програмою виховання дітей дошкільного віку «Малятко» (1991 рік), «Програмою розвитку дітей дошкільного віку» (2004 рік), Базовою програмою розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» (2008 рік), передбачають реформування всієї системи освіти. Завдання реформування освіти визначають: відхід від авторитарної педагогіки; створення умов для формування активної, відповідальної, творчо мислячої особистості, здатної до самоосвіти та саморозвитку; забезпечення умов для реалізації та самореалізації сутнісних сил дитини у різних видах її діяльності.

Логічне мислення – це вибіркове емоційно-пізнавальне ставлення особистості до предметів, явищ, подій навколишньої дійсності, а також до відповідних видів людської діяльності. Тут виступають в єдності об'єкт логічного мислення, що має захоплюючі, привабливі сторони, і є суб'єкт, для якого ці сторони життєво важливі.

Іншими словами, уміння щось побачити, здивуватися, захопитися, захотіти негайно зрозуміти що, чому і як відбувається, знайти в собі сили, щоб відшукати відповіді на ці запитання, не відступити перед труднощами, а, діставши відповідь, знову прагнути вперед, у незвідане – все це, разом узятє, і є логічне мислення. Логічне мислення емоційне, воно дарує радість творчості, радість пізнання, воно міцно пов'язане з гостротою сприймання навколишнього світу, увагою, пам'яттю, мисленням і волею.

Ніхто не буде сперечатися з тим, що кожний вихователь повинен розвивати логічне мислення дітей. Про це говориться в методичній літературі, у пояснювальних записках до навчальних програм. Однак, як це робити, вихователь не завжди знає. Нерідко це приводить до того, що розвиток логічного мислення значною мірою йде стихійно, тому більшість учнів, навіть старшокласників, не опановує початковими прийомами логічного мислення (аналіз, порівняння, синтез, абстрагування й інші).

У дослідженнях А. Венгер, М. Вовчик-Блакитної, О. Запорожця, Т. Косми, О. Люблінської, У. Ульяновської вказується на існування певної залежності: якщо у дошкільника розвинене вміння розмірковувати, логічно пояснювати, доводити, робити висновки, то це свідчить, з одного боку, про

рівень мовленнєвого розвитку, а з іншого – про рівень логічного мислення. [13].

К.Д. Ушинський звертав багато уваги на використання у роботі з дітьми усної народної творчості – особливо цінного матеріалу, що сприяє розвитку мислення і мови. У прислів'ях і приказках «є дещо цікаве, корисне, що слід дитині зрозуміти, воно являє собою маленьку розумову задачу» [29, 18].

Ранні форми мислення дитини Ж. Піаже пояснює властивим маленьким дітям егоцентризмом. Дитина, як асоціальна істота за своєю природою, мислить тільки про себе із своєї точки зору. Тому вона не може міркувати об'єктивно, стати на точку зору іншої людини. Мислення маленьких дітей алогічне, «сновидне», твердить Піаже. Лише в процесі життя, в спілкуванні з людьми мислення переходить на ступінь логічних операцій [5, 203].

Логічне мислення, будучи вищою формою інтелектуальної діяльності дитини, проходить тривалий шлях розвитку. На початкових етапах дитина нагромаджує чуттєвий досвід і привчає розв'язувати практичним шляхом ряд конкретних наочних завдань. У дошкільному віці вона набуває можливості формувати завдання, ставити питання, будувати докази, розмірковувати і робити висновки.

У дослідженнях К. Блер, Л. Войтко, В. Зеньковського, О. Лурія, С. Рубінштейна, В. Штерна зазначається, що перші спроби довести власну думку виникають у дитини з 4-х років. До умов, які сприяють становленню доказовості дитячого мислення, ці вчені відносять:

- збагачення знань дитини про предмети навколишнього середовища;
- зміст та організацію пізнавальної та розумової діяльності дитини в наочно-дійовому плані;
- установку мислення на істинність;
- формування узагальнень та вміння оперувати ними в інтелектуальному спілкуванні з дорослими та дітьми.

Ці дослідники розробили систему показників розумового розвитку дитини, яка містить ступінь сформованості п'яти типів пізнавальних та двох мислительних (інтелектуальних) дій: ідентифікації, відповідності еталону, перцептивного моделювання, образного та логічного мислення. Для побудови ефективної системи розумового виховання важливо враховувати, що саме оволодіння різними видами пізнавальних дій визначає головну лінію розвитку логічного мислення у дітей.

У дошкільному дитинстві відбувається перехідний етап від «сенсомоторного інтелекту» до початкових форм логічного мислення, головне значення якого полягає в тому, що дитина починає мислити «в умі», уявляючи дії, які можуть привести до успішного вирішення завдання.

Дослідження, присвячені проблемі розвитку дитячого мислення, переконують, що головним його показником може служити рівень

сформованості дій образного і логічного мислення: як оволодіває дитина схематизованими уявленнями (образне) та діями виділення і співвіднесення істотних параметрів об'єктів (логічне мислення).

Проблемі розвитку мислення в ранньому віці приурочене дослідження С. Новосьолової. Початок інтелекту дитини, на думку автора, те, що живить змістовну сторону мови, тобто – це предметна діяльність та її розвиток. Мислення формується в умовах змістовного спілкування дорослого з дитиною в процесі виховання і навчання.

Методика вивчення загального рівня розвитку дітей п'яти – шестирічного віку з метою диференційованого підходу в умовах щоденного навчально-виховного процесу розроблена українськими психологами Т. Кондратенко, В. Котирло, С. Ладивір. Зокрема Л. Жулідова зазначала про необхідність використання інтелектуальних ігор у розумовому розвитку дошкільників. Вихователь прагне не просто дати знання, а насамперед навчити дітей логічно мислити, бути здатними до розумової праці. Щоб зробити процес навчання привабливим для дошкільнят, важливо підтримувати в них бадьорий робочий настрій. Не слід вимагати від дитини, щоб вона з першої спроби розв'язала задачу. Коли щось не виходить, заспокойте її, запевніть, що вона справиться. На думку Л. Жулідової, за умови правильної організації інтелектуальної гри кожна дитина досягає межі своїх можливостей. Слід зазначити, що в роботі над розвитком творчого мислення важлива роль належить дорослому.

Практична діяльність дає підстави стверджувати, що дидактичні вправи, логічні ігри та вправи для розвитку пізнавальної активності старших дошкільників є найефективнішим засобом навчання.

Як засвідчує досвід роботи, про розвиток логічного мислення дитини можна судити із запитань, які вона ставить дорослому; суджень, у яких виявляється її розуміння різних явищ, подій та їхніх причин; з продуктів діяльності дитини – малюнків, споруд із елементарного будівельного матеріалу; зі змісту і форми ігор; спілкування з дорослими і однолітками; з того, які завдання і як вона виконує, особливо – логічні задачі.

Л. Виготський зазначав: «Якщо для дитини переддошкільного віку мислити означає розбиратися у видимих зв'язках, то для дитини дошкільного віку мислити – значить розбиратися у своїх власних уявленнях. Цей перехід до мислення у загальних уявленнях є перший відрив дитини від чисто наочного мислення [3, 431].

Дослідження Л. Венгера, Л. Парамонові, М. Поддякова [37] встановили, що при використанні спеціальних прийомів навчання дітям старшого дошкільного віку стають доступними узагальнені знання і способи дій, почуття і логічні операції, які раніше вважалися рисою мислення школярів. Діти здатні розуміти загальні принципи, зв'язки і закономірності, що лежать в основі наукових знань, пізнавати суттєві сторони явищ навколишнього світу. Разом з тим, здатність до пізнання у дітей

виявляється за умови, що знання набуваються на конкретній основі, через наочні образи і відображаються в їхній діяльності. Найчіткіше виявляється логічне мислення в дошкільників при встановленні ними різних зв'язків між предметами і явищами. Раніше за інших дитина встановлює зв'язки функціональні (призначення, використання предметів). Найскладніше для маленьких дітей розкрити зв'язки простору і часу в їхньому логічному, тобто змістовному значенні. Причиною цієї складності є прихована форма самих зв'язків (вони не лежать на поверхні явища, хоч доступні чуттєвому практичному досвіду). Дітям важко виділяти змістові зв'язки також через недостатню увагу педагогів до цих залежностей.

Слід зауважити, що надто раннє оволодіння логічною формою мислення може штучно загальмувати розвиток його образних форм мислення дитини: навчившись вирішувати завдання за допомогою логічних роздумів, дитина все менше звертатиметься до використання образів. Водночас психологи відзначають: якщо до закінчення дошкільного віку дитина не буде володіти елементарними прийомами логічного мислення, вона не зможе успішно навчатися у школі.

Розвиток логічного мислення, як і будь-який процес становлення – це внутрішньо необхідний рух живої системи від нижчих до вищих рівнів та функціонування, це якісні зміни в цілому, перехід від нижчих структур пізнання до вищих. У працях психологів і педагогів доведено, що розвиток логічного мислення відбувається одночасно й у взаємодії, на основі формування в них таких якостей: уміння виділяти суть питання (висловлення), відмежовуватися від неістотних деталей, тобто абстрагуватися; переходити від конкретної ситуації до схематичної, не опускаючи нічого істотного, створювати простішу модель; виділяти із загального твердження часткове; робити логічні висновки з посилай і застосовувати ці висновки; оцінювати ефективність способів різних обчислень, перетворень тощо.

Мислити логічно – це значить мислити точно і послідовно, не допускати протиріч у своїх міркуваннях і вміти розкривати логічні помилки. Ці якості мислення мають велике значення в будь-якій області наукової і практичної діяльності, вимагаючи точності мислення, обґрунтованості висновків.

І навпаки, мова, що містить логічні помилки, плутана і суперечлива, утрудняє з'ясування справи, а в деяких випадках може служити причиною винесення неправильного вироку.

Мислення людини підкоряється логічним законам і протікає в логічних формах незалежно від науки логіки. Багато людей мислять логічно, не знаючи її правил. Зрозуміло, можна правильно мислити, не вивчивши логіку, однак не можна недооцінювати практичного значення цієї науки.

У процесі розвитку сенсорики у дітей дошкільного віку здійснюється перехід від наочно-дійового і образного мислення до логічного, дитина

набуває загальних уявлень, які стають основою для розвитку пізнавальної активності.

Охарактеризуємо особливості розвитку мислення дитини в різні періоди її життя:

3 роки.

За зразком, запропонованим дорослим, дитина може виконати невелику побудову із кубиків.

4 роки.

Може на запропоновану дорослим схему зібрати декілька конструкцій із кубиків (4–5 деталей).

5 років.

На звичайному плані кімнати може показати стіл, за яким сидить.

6–7 років.

Використовує схему для орієнтування у відповідній просторовій ситуації.

Може побудувати послідовність предметів з наростанням чи спаданням ненаочних властивостей (наприклад, залежності від швидкості руху транспорту).

Може розподілити предмети за групами на основі виділення ненаочних властивостей (одяг, взуття, посуд і т.д).

На другому і третьому роках життя – провідною стає предметна діяльність, в процесі якої діти починають розуміти призначення і функції речей: для чого, що можна цим робити. Особливе значення для психічного розвитку малят мають дії для співвідношення предметів (наприклад, складання башточок, матрійок, кульок, розкладання у рядок або встановлення один на один кубиків) та орудійні дії, коли якийсь предмет застосовується задля іншого (наприклад, зачесатися гребінцем, їсти ложкою, дістати м'яч паличкою) (Т.В. Наумчук).

Якщо дитина оволоділа нанизуванням кілець пірамідки, її можна навчити самостійно складати пірамідку правильно

- обстежити її складеною;
- відмітити порядок кілець за розмірами;
- розібрати і знову обстежити всі кільця;
- відшукати найбільше (спосіб накладання);
- обстежити складену пірамідку, закріпити порядок кілець;
- нагадування способу побудови пірамідки (спосіб порівняння кілець).

Бажано, щоб у дитини час від часу з'являлася нова збірна іграшка (інша пірамідка, яечка, матрійки тощо). Знову дорослий повинен разом з дитиною обстежити іграшку, розбираючи її. Розглянути, порівнюючи окремі частини, звернути увагу на відміну, обов'язково назвати словом і дію, і ознаку. Запропонувати дитині зібрати самій і уважно простежити за діями малюка: чи користується він правильним способом, чи хаотично

перебирає деталі, поки натрапить на потрібну.

Якщо завдання виявилось дуже складним, почніть спочатку. Обов'язок батьків і вихователів навчити дитину засвоювати ефективні способи дій, і цей процес повинен бути радісним, хвилюючим і переможним. Дорослий має не лише заохочувати, а й спеціально створювати ситуації, щоб спонукати дії в умовах наявності перешкод: дістати, витягти, забити, відламати, насунути тощо. Такі дії дуже корисні для інтелектуального розвитку малюка.

Наслідуючи дії дорослих, зокрема орудійні, діти засвоюють людські форми практичної діяльності. Практичні дії з предметами дозволяють їм розв'язувати нескладні завдання, що виникають у конкретній ситуації, робити перші узагальнення. Це і є основою мислення, яке у ранньому віці здійснюється в процесі вирішення предметного завдання і носить наочно-дійовий характер. Тому програмою передбачена спеціальна організація предметних дій дітей в групах раннього віку, з метою розвитку мислення дитини, а зокрема і логічного.

Дитина зростає, розширюється її світогляд, якісно вищого рівня сягає її мислення, вона здобуває нові знання і вміння.

Правильно підібрані і добре організовані ігри, логічні задачі, вправи для розвитку уваги, пам'яті, уваги сприяють всебічному, гармонійному розвитку дошкільників, допомагають виробити необхідні в житті і навчанні корисні навички і якості.

Варто зазначити, що під час розв'язування логічних завдань, роботи з текстом важливіше значення має сам процес, експериментування, а не прагнення досягнути якогось конкретного результату гри.

Логічне мислення формується на основі наочно-образного і є вищою стадією мислення взагалі. Процес досягнення цієї стадії доволі тривалий і складний. Пояснюється це тим, що повноцінний розвиток логічного мислення вимагає не лише високої розумової активності, але й передбачає наявність у людини певної суми знань про спільні і суттєві ознаки предметів та явищ навколишнього світу. Дослідження психологів свідчать про те, що лише на 14 році життя дитина досягає стадії формально-логічних операцій, після чого її мислення стає все більш схожим на мислення дорослої людини.

Проте основи розвитку логічного мислення закладаються в дошкільному і молодшому шкільному віці. Старші дошкільники здатні оволодіти на елементарному рівні такими способами логічного мислення, як порівняння, узагальнення, класифікація, систематизація і змістове співвідношення. Зупинимось на кожному з перерахованих способів:

1. Порівняння

Порівнянням називають особливий спосіб мислення, спрямований на виявлення ознак подібності й відмінності між предметами та явищами. Навчаючись способу порівняння, дитина повинна оволодіти такими

вміннями:

- виділяти ознаки об'єкта на основі співставлення його з іншим об'єктом;
- визначити спільні і відмінні ознаки порівнюваних об'єктів;
- відрізнити важливі і неважливі ознаки об'єкта;

2. Класифікація.

Класифікація – це вміння подумки поділяти предмети на класи за їхніми найбільш суттєвими ознаками.

Для проведення класифікації необхідно вміти аналізувати матеріал, співставляти (співвідносити) один з одним окремі його елементи, знаходити в них спільні ознаки, здійснювати на основі цього узагальнення, розподіляти предмети на групи на основі виділених в них і відображених у слові – назві групи – спільних ознак.

3. Узагальнення.

Узагальнення – це здатність подумки об'єднувати предмети і явища за їх спільними і суттєвими ознаками.

4. Систематизація.

Систематизувати – значить приводити до системи, розміщувати об'єкти за певним порядком, встановлювати певну послідовність.

У молодшому шкільному віці дитина може оволодіти такими вміннями, необхідними для здійснення систематизації:

- знаходити закономірність об'єктів, упорядкованих за одною ознакою і розташованих в одному ряді;
- впорядковувати об'єкти, розміщені в ряді за принципом випадковості;
- знаходити закономірність розташування об'єктів, впорядкованих на основі двох чи більше ознак і розміщених в матриці.

5. Змістове співвідношення.

Коли дитина навчиться співвідносити, порівнювати предмети за їх зовнішніми ознаками, наприклад, за формою, кольором, величиною, можна переходити до навчання більш складної інтелектуальної дії – співвідношення предметів за змістом.

Співвідносити предмети за змістом – означає знайти зв'язки між ними. Краще, якщо ці зв'язки базуються на суттєвих ознаках, властивостях предметів і явищ. Проте важливо вміти спиратися і на другорядні, менш важливі властивості й ознаки.

Кожен вихователь групи повинен розвивати логічне мислення дошкільників. Про це говориться і в методичній літературі, програмах. Однак, як засвідчує практика, як це робити, вихователь не завжди знає. Нерідко це приводить до того, що розвиток логічного мислення значною мірою йде стихійно, тому більшість старших дошкільників не опановує початкових прийомів логічного мислення (аналіз, порівняння, синтез, абстрагування й ін.)

Значне місце розвитку логічного мислення у дитинстві приділяв відомий вітчизняний педагог В. Сухомлинський. Суть його міркувань зводилася до вивчення й аналізу процесу розв'язування дітьми логічних завдань. Упродовж багатьох років він вивчав особливості мислення дітей. З цього приводу у праці «Серце віддаю дітям», він писав: «Розвивати мислення дітей, зміцнювати розмові сили дитини серед природи – це вимога природних закономірностей розвитку дитячого організму, тому що кожна подорож у живу природу є уроком мислення» [1]. Спостереження над дітьми привели В. Сухомлинського до висновку, що «насамперед треба навчити дітей охоплювати думкою ряд предметів, явищ, подій, осмислювати зв'язки між ними. Вивчаючи мислення тугодумів, я усе більше переконувався, що невміння осмислити, наприклад, задачу – наслідок невміння абстрагуватися, відволікатися від конкретного. Треба навчити хлопців мислити абстрактними поняттями» [1].

Педагогами неодноразово стверджувалося, що розвиток у дітей логічного мислення – це одна з важливих задач початкового навчання. Уміння мислити логічно, виконувати умовиводи без наочної опори, зіставляти судження за визначеними правилами – необхідна умова успішного засвоєння навчального матеріалу.

Отже, основна робота з розвитку логічного мислення у старшому дошкільному віці повинна вестися із задачею. Адже в будь-якій задачі закладені великі можливості для розвитку логічного мислення. Нестандартні логічні задачі – відмінний інструмент для такого розвитку. Існує значна кількість такого роду задач; особливо багато подібної спеціалізованої літератури було випущено в останні роки.

Особливості розвитку дітей 6 річного віку значно відрізняються:

- досить високим рівнем розумового розвитку, що включає розчленоване сприйняття, узагальнені норми мислення, значеннєве запам'ятовування;

- у дитини формується певний обсяг знань і навичок, інтенсивно розвивається довільна форма пам'яті, мислення, опираючись на які можна спонукувати дитину слухати, розглядати, запам'ятовувати, аналізувати;

- можливо поведінка дитини характеризується наявністю сформованої сфери мотивів й інтересів, внутрішнього плану дій, здатністю досить адекватної оцінки результатів власної діяльності й своїх можливостей;

- особливості розвитку мовлення.

Подальшого вивчення потребує проблема теоретичного обґрунтування педагогічних засад розвитку логічного мислення у старших дошкільників; доведення залежності ефективності розвитку логічного мислення дошкільників від особливостей організації навчально-ігрової діяльності в умовах особистісноорієнтованого навчання; взаємозв'язку між дошкільними навчальними закладами і школами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сухомлинський В. Вчити вчитися // Вибрані твори в 5 т. – К., 1976. – Т. 5. – С. 426–436.
2. Барташнікова І.А., Барташніков О.О. Розвиток наочно-образного та логічного мислення – Тернопіль: «Богдан», 1998
3. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования. – М. – 1956. – С. 431.
4. Люблінська Г.О. Дитяча психологія. – К.: Вища школа, 1974. – С. 339–345.
5. Дуткевич Т.В. Дошкільна психологія. – К.: «Центр учбової літератури», 2004 – С. 200–217.
6. Воспитание и обучение детей пятого года жизни / Под ред. Холмовской В.В. – М.: Просвещение. – 1986. – С. 83–127.
7. Психологический словарь / Под ред. В.В. Давыдова, А.В. Запорожца, Б.Ф. Ломова и др.; Науч.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии. Акад. пед. наук СССР. – М.: Педагогика, 1983 – С. 200–201.
8. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / отв. Ред. Шорохова Е.В. – М.: «Педагогика», 1973. – 423 с.
9. Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. – М: Просвещение – Ч. 1. – 1980 г.
10. Фридман Л.М. Задачи на развитие мышления. – М.: Просвещение, 1963.
11. Шардаков В.С. Мышление школьников – М.: Просвещение, 1963.